

EGÉSZSÉGPIAC CSODAJEGYZÉKEKKEL ÉS MENTALITÁSTÖRTÉNETTEL

[DOI 10.35402/kek.2022.3.10](https://doi.org/10.35402/kek.2022.3.10)

Amikor az egészségtudomány, az élettudományok, vagy a klasszikus orvostörténelem közléseit, kiskönyvtárnyi szakirodalmát tekintjük át, esetleg részkérdések, fókuszált érdeklődés vagy lokális tudás felé terjesztjük ki kereső szempontjainkat, mindig bele kell ütközzünk a kortárs és a történeti érvényű narratívák köreibbe – olykor akadályba, lehetlenségeibe, forráshiányába, tiltott vagy mások által uralt tudásanyagba is –, s nemegyszer talán már csak abba, hogy korábban nem létezett szempontok merülnek föl egy tárgykör megértő kutatásánál, elemzésénél. Messze nem kérdéses, hogy ilyen munkákból is bőséggel akad minden tudományterületen, így a fennebb említetteken is, de mégannyira így van ez a társadalmi és történeti tudás kevercséből formált néprajzi-antropológiai érdeklődés mindennapos szerepkeresése, sőt megújító gazdagodása alkalmával. E sokféle irány és tudástartomány itt úgy simul egybe, hogy elementáris újdonság értelmében kerül kezünkbe olyan forrásmű, melynek mindezen érdeklődési irányok, tudástárak és megérő módok is alapkészletéhez tartoznak, s mintegy ráadásaként még a társadalmi egészség, betegség, orvostudományi ismeretanyag kiegészítésével vallásantropológiai, szakrális néprajzi szempontok is ráépülnek a szűkebben véve magyarországi, 18. századi és dél-dunántúli gyógyítástörténet anyagára, ezen belül is a szerepek és tudásközösségek belső, intézményes küzdelmeire, korszakos háborúira, hiedelmek és boszorkányperek, igazgatási joggyakorlat és büntetőpolitikai szertartások, vagy szakrális tudáskontroll intézményes anyagaira is.

Kis-Halas Judit: *Boszorkányperek, gyógyítók, orvosok, orvosdoktorok és a Csodatévő Szűz Mária. Az orvoslás piaca az újkori Dél-Dunántúlon* című kötetéről szólok az alábbiakban, elsősorban mint olyan multidiszciplináris műről, melynek gazdag anyaga nem csupán az orvostudomány, a szakrális néprajz vagy a koraujkori helytörténetírás szempontjából izgalmas, hanem derítő fényt vet a bölcsellettudományi szempontok és vallásantropológiai aspektusok révén a kötet címben jelzett területeken túli értelmezési világokra, ezek történetiségére és tudományos horizontjára is. E szinkron és diakron nézőpont-együttes ugyanis minden tekintetben kész

arra, hogy a mai tudástörténet és kultúrakutatás széles spektrumán belül a jelzett tárgykör sokrétegű anyagát is magába foglalja (nem mellesleg: egy PhD-disszertációról van szó, melynek sikeres és impozáns megvédését további kutatás és kiegészítések követték, így nem meglepő a monografikus igényű, háromszázötven oldalas kötet látványos teljessége). De ezen felül is megannyi megértési szándék irányába, rokon tudásterületek kutatásai felé tesz kezdeményező, serkentő lépéseket, és ad hozzá további inspirációkat is azzal, hogy az empirikus kutatást – mely az antropológusra nézve több mint kötelező elvárás – az időben és a tárgyi-szellemi-történeti forrásanyag kritikai fölülértékelése alapján végzi el, s ez úton következtet etnográfiai értelemben vehető tanulságokra. Az anyag egésze, továbbá a Szerző e tárgykörhöz kapcsolódó kutatási témaköre, publikációinak gazdag tára,¹ a témakör sokfelé ágazását is részben nyomkövető módon feltáró nyitottsága már eleve garanciája annak, hogy a szakmai olvasó ugyanúgy, mint a humanioráktól távoli érdeklődő, egyaránt meglegelje saját izgalmas történeti kérdéseit, s ennek többleteként a mai kutatások irányairól kapjon olyan körképet, melybe a Balassi Kiadó kötet sorozata, a vallásantropológiai tanulmányok keretében publikált immár tizenkét kötet illeszkedik.

Kis-Halas maga is körülíróan fogalmaz e sorozatban megjelent saját anyagáról, melyben a metódust is megjeleníti: „*Vizsgálatomban az orvoslás helyi piacait a gyógyítás szereplőinek nézőpontjából szándékoztam bemutatni, ezért a betegségről és a gyógyulásról szóló elbeszélésekből, történetekből indultam ki. Ezekből következtettem a gyógyításra vonatkozó ismeretekre és azok lehetséges forrásaira, osztályoztam a betegségeket, a betegségmagyarázatokat és a gyógy módokat, majd számba vettem a gyógyítással foglalkozók népes táborát. A boszorkányperek rontástörténeteiről az derült ki, hogy a betegségek alapján két csoportra oszlanak: a vádlók elbeszélései arról szóltak, hogy a betegséget (vagy a balesetet) a boszorkány rosszindulata és ártalmas tevékenysége okozta; a vádlottak pedig azzal utasították vissza a vádakat, hogy elővettek mindazokat a lehetséges betegségmagyarázatokat,*

1 lásd publikációinak kivonatos jegyzékét csak az utóbbi évtizedből a kutatócsoport saját weboldalán: <http://eastwest.btk.mta.hu/kutatok/kis-halas-judit>

amelyek a boszorkányrontáson kívül elfogadottak és érvényesek voltak az adott közösségben...” (278. old.).

A Wesley főiskolán rendezett könyvbemutató-konferencia² keretében (melyben Deáky Zita itt közölt ismertetése is hangot kapott) elhangzott tematikus felvezetésében Kis-Halas maga is hangsúlyozza, hogy a kora újkori mentalitástörténettel foglalkozva kiderült, mennyire fontos, „hogyan percipiálják a betegség állapotát egy tőlünk távoli időben”, amikor hiedelmek, varázslás és a boszorkányokkal kapcsolatos források feldolgozásáról van szó néprajzkutatói és kulturális antropológusi szempontból, sőt legalább ennyire az ún. népi orvoslás legkülönbözőbb alternatív gyógymódjai, egy alternatív tudásanyag interpretálásakor. Ezt a néprajztudomány, a történettudomány és a mentalitástörténeti kutatások készítői már régen fölfedezték, mi több, a történeti távlatokban megjeleníthető felfogáskülönbségek a jelenben is tovább élnek, sőt folytatódik az orvoslástörténet mint piachely elemzésének kritikai felülbírálata, a betegség mint „isteni büntetés” és a predesztináció mint háttér figyelembe vételének elméleti átértékelése, így az emberi gyógymódok természetfeletti és hétköznapi orvoslás-aspektusa is egyszerre nyerhet összefüggést. Ezzel együtt is – az orvoslástörténet meglehetősen hierarchikus, szinte a kolonializációt idéző, de mindenképpen leicsinylő szemléletének, idővel pedig az egyházi és később a világi döntéshozók kezébe került szabályozási jogoknak – a tudomány szemszögéből leírt, a jelennek is megfelelni kívánó, a gyógyítók szemszögéből lehetséges perspektívájának megfogalmazása és az orvosantropológia szemléletmódján keresztüli mássága adhatott jó kiinduló pontot, amelyben már a hetvenes évek óta létezik a diskurzus mindeme kérdésekről. Ebben is szerepet kapott az az értékelő szemléletmód, mely abból indul ki, hogy próbáljuk

2 A konferencia-meghívó szövege: „*A felvilágosodás és polgárosodás kutatása – viták a 18-19. századi témájú történeti szakkönyvekről. A felvilágosodásnak és a polgárosodás hajnalának korszakáról (nagyjából az 1750–1850 közötti időszakról) ezúttal nem valamilyen vezérmotívum köré szervezett előadásokból tervezünk konferenciát, hanem az elmúlt években megjelent, az erről az időszakról szóló művelődés-, társadalom- és gazdaságtörténeti monográfiák és egyszerűs tanulmánykötetek bemutatására, s megvitatására törekszünk. Az egy-egy kötet bemutatójára szerveződő ünnepélyes vagy könyvkereskedelmi célú eseményekkel szemben ezúttal nem a méltatás, hanem a különböző köteteket szerzők és az azokat bemutató ’opponensek’, s a téma iránt érdeklődő közönség közötti szakmai párbeszéd, vita a cél’.*”

meg visszaadni a méltóságát azoknak a nem-európai orvoslási rendszereknek, amelyek ugyanakkor mégis együttműködnek a fennálló biomedicina értelmező szemléletmódjával. Ez arra is alkalmas, hogy a tárgyalt kérdéskörökben érintettek másként látása érvényesülhessen, ugyanúgy, ahogyan a kultúrákat is komplex mivoltukban értelmező antropológiai értelmezések azonos platformon, azonos szinten képesek kezelni az itt érintett felek törekvéseit. Tegyem hozzá: az értekezés-értékű monográfia előzményeiként a kolozsvári és szegedi boszorkánypererekről, a „*Divinatio Diabolica*” nagybányai diskurzusról, a „hortikulturális utópia” mint globális spirituális mozgalom elemzésével, az energiavámpírság megjelenítésével és a világhálón reprezentálódó kortárs vallási jelenségek széleskörű analizisével, vagy az ezoterizmus és újpogányság kölcsönhatásainak kortárs diskurzusát áttekintő tanulmányában is árnyalt részletekben tér ki mindeme jelenségek komplex kultúrakutatást lehetővé tevő metódusaira. S amikor ezt a fajta orvosantropológiai szemléletmódot alkalmazza az itt tárgykörnek választott dokumentum-analízishez, a boszorkánypererek, mirákulumfeljegyzések és az orvoslás plurális modelljének stratégiai alapján, akkor szükségképpen kell egyszerre kutatástörténeti érvényességgel tennie ezt (ennek ismertetésére szán egy önálló fejezetet is), majd beilleszteni az elméleti keretek adta betegségértelmezési és gyógyítási aspektusok kiterjedt rendszerébe (lásd a kötet 37-96. oldalait), s közben a betegségfogalmak és esetek alapján, továbbá a veszélyes helyzetek és az emberélet fordulóinak összefüggéseit ismertetve egy szakrális tárgykör („Isten büntetése vagy természetes okok” adják-e a gyógymódok keresésének lehetséges aspektusait), a gyógyítók személyének és típusainak rendszerező bemutatásába (orvosok, tudósok, javasok, táltosok, bábák, borbélyok, kirurgusok, papok, szerzetesek, vándor gyógyítók stb.) foglia (97-152.), hogy a „betegség és gyógyulás a mirákulumtörténetekben”, valamint a „tünetek, panaszok, betegségek a csodafeljegyzésekben” fejezetekkel (163-232.) eljusson „a liturgia eszközei és a ’népi gyógyászat’ fejezetig” (232-278.), amit azután az orvoslás rendszereinek és az orvoslás plurális modellje fennmaradásának összegzésével tesz teljessé (266-277.).

Kis-Halas látható, sőt közvetlenül megfogalmazott alapszemlélete, hogy az Európán kívüli világképek és felfogásmódok európai nagy rendszerekre (s így a gyógyítás eszköztárára és szemléletmódjára is) figyelemmel lévő alternatív felfogásainak párhuzamával, a „nagy rendszerek” kialakulásának és

egzisztálásának ellenpólusain kialakult másféle fel-fogások érvényre jutásával harmonizálva fölhasználja a perspektíva-váltásban meglévő metodikai kihívást a boszorkánytörténetekben megbúvó, elfogadottnak és érvényesnek tekinthető, ekként főleg az adott közösségek válaszaiban megmutatkozó válaszokra tekintettel is.³ Az orvoslás rendszereinek pluralizmusa gazdag háttérrel kap attól, amiként Kis-Halas kötetében gazdagon kiegészül a gyüdi kegyhely csodaelbeszéléseinek tematikus csoportjaival, a rontástörténetek és a (boszorkány)peres anyagok elemzésével, így nem mellesleg a természetfeletti magyarázatokkal, a pestisjárványokkal, a mirákulumtörténetek pánik- és félelem-tárgykörével, az erőszakos orvosi beavatkozások történetjeivel, a csoda- és betegség-történetek kegyességi művekben vagy prédikációkban, kéziratok imakönyvekben megjelenő narratíváival is, hogy mindezen szakrális eljárások körét mintegy visszakeresse a konkrét egyházmegyei példákban, a gyógymódok tapasztalati módszerei és a rontáselbeszélések vádpontjai között is. Miként összegző fejezetében (278-288.) írja: „Az alternatív magyarázatok egy része szintén természetfeletti okozóra vezette vissza a betegségeket: a helyi hiedelemvilág természetfeletti lényei, mint például a szépasszonyokra, vagy pedig a keresztény panteon főalakjai közül a mindenható Istenre, esetleg a kísértő ördögre. Ezek az interpretációk esetenként a betegek normaszegő magatartásával is összefüggésben álltak: például a természetfeletti és a földi világot elválasztó szimbolikus és valóságos határok átlépésével (például területértés, illetve nem megfelelő viselkedés a szépasszony-tündérek megjelenési helyén és/vagy annak idején), illetve a keresztény erkölcsi normák megszegésével (bűnös életmód). A lehetséges magyarázatok másik része az empiriára épült, vagyis a betegségeknek a 'természet szerint való' okát hangsúlyozta. Idetartoznak a tanúk és vádlottak meglátásai, valamint a kirurgusok és borbélyok, vagyis az orvoslás tanult, legitim képviselőitől származó szakvélemények és láttelek. Összességében azt láthattuk, hogy az egyéb betegségmagyarázatok akkor kerültek elő, ha akár a vádlott, akár a vádlók részéről kétely fogalmazódott meg a boszorkányrontással mint egyetlen lehetséges betegséggel kapcsolatban. A rontást kizáró magyarázatok tehát akár hatékony segítséget is jelenthettek a vádlott számára az ellene folyó bünvádi eljárásban. Az elemzés

következő részében előbb a rontástörténetekben, majd pedig a csodás gyógyulásokról és megmenekülésekről szóló feljegyzésekben megjelenő betegségek-példákat rendszereztem. Láthattuk, hogy a leírások a fizikai tapasztalat köré épülnek mindkét forráscsoportban: azt mutatták meg, hogy mit érzett, látott, hallott a beteg, s milyennek látta őt a környezete” (278.).

Kis-Halas gondolatmenetében és levezetési, tárgyalási metódusában számomra (több olvasati tartományban is érintett lévén) különösen izgalmasnak tetsző a szemléletmód, ha azt veszem olvasati fókuszomban, milyen módon érvényesül a kutató antropológusi szerepe, amikor (akár a kortárs vallási életjelenségek, akár az analógiákkal kecsegtető tudomány módszertani aspektusok között) látványos szerepet kap a kutatóval megtörténő felismerési és azonosulási életesemény. Ugyanis az antropológiai megismerésnek adott és elvárt metodológiai szempontja, hogy mindenekelőtt is jelenkorkutatás, vagyis a saját hangján és saját életdimenziói között funkcionáló kultúra minél teljesebb megismerése, empirikus feltárása a feladat, amihez ugyanakkor elvárás-ként fogalmazódik meg a történetiség és a térbeliség horizontális-vertikális érvényesítésének, továbbá a lehetséges legszélesebb forráskészletnek feltárása, megismerése és interpretálása is. Kis-Halas itt nemcsak ezeket teljesíti ki további forrásbővítésekkel (a betegségek leírásával, a gyógymódok tipológiájával, a tünetcsoportok lajstromával, a veszélyes vagy extrém helyzetek külön kiemelésével, a boszorkányperes anyagával és az orvosi-tudományos diskurzus-mező megjelenítésével és együttes alternatív interpretációkkal), hanem ezek mellé (és nem ritkán fölé) helyezhető hierarchizálódás-momentumokkal, a bírák és vádlottak, az egészség-diskurzus rendjének, a „szavak és a dolgok” foucault-i rendszerébe illeszkedő plurális dimenziók hangsúlyos kiemelésével átlátható kutatási spektrumnak, sőt a mindezekkel nem véletlen összefüggésben lévő szakrális dimenziók (természetfeletti erők, megidézett lények, mirákulum-tünemények) aprólékos szemléjének is megfelelő. Az antropológus kutató pillantása itt ugyan több száz évvel a jelenkor előtt és többszáz történetet földolgozva érvényesül a jelenségek megnevezésében, de épp ezekből von le kutatáselméleti következtetéseket is, melyek kihatnak az egész modell mint rendszer feltárására, a megismerésre méltó diskurzusrendek definiálására, az egymással kölcsönhatásban lévő, alrendszerekből szerveződő plurális kölcsönhatások „rugalmas modellként” komplex kultúráképbe illesztésére. Ennek is mintegy színezéke, további

3 A felvilágosodás és polgárosodás kutatásának szentelt konferencia-sorozat részeként a kötet ismertetésében saját megfogalmazásai és az elhangzó könyvismertetés is hálózati úton hozzáférhetők ezen a web-címen: <https://www.youtube.com/watch?v=0HjCZo-dBt4>

értelmező pillantás tárgyává tett részlete a metodológia használhatóságának kérdése, amit jól illusztrál a szerzői kifejezéstárban a tudásgyarmatosítás, a szakterületi kolonizáció ellenében megfogalmazott „népi” aspektusú ellenállás, a „diskurzus rendjébe” igazodó és attól eltérő interpretációk közelharca a szakrális és a jogi szintéren. Így mindez (szándék-talanul bár, de) mintegy politikai antropológiai színezetet is kap, nem függetlenül a máriagyűdi vonzaskörzet befoglalásától, amivel regionális aspektusokat is forgalomba hoz, s tesz a plurális megértési szempontok részévé a betegség-elbeszélések révén. Mindezek mellett külön is említésre méltó, ahogyan az egészségpiac – mint termék, s az egészségügyi iparág mint mai győzedelmességének előképe, az orvoslás-tudás piacképességi mutatóinak legitim ügyköre, velük szemben pedig az illegitim gyógyítók sereglete, piactere – az egész értelmezés alaptónusához illeszkedő főfogalom lesz, miközben maga a megismerő módszer is láthatóvá válik, a kutató dilemmái és problémaérzékenységének tükröztetése is látványos formát kapnak, melyek az Olvasót (s így a további kutatókat is) a továbbgondolás, a vitatkozás, a más-más értelmező mezőbe helyezés lehetséges eszköztárával, érveivel látják el, minthogy ezek valamiképpen kiterjednek a szakrális, gazdasági, kommunikációs szférákra, ezáltal egyszerre/fokozatosan válhatnak a többdimenziós elemzés részeivé, az időiségen túli történeti antropológiai rálátás tudásbázisává is.